

الزامات حقوقی امنیت انرژی با تأکید بر مخاطرات زیست‌محیطی در صنعت نفت و گاز^۱

الهام امین‌زاده،^۲ بهنام بهنایی^۳

چکیده

حکمرانی بهینه با رویکرد تأمین امنیت بلندمدت انرژی و ملاحظات زیست‌محیطی جهت برقراری تعادل و توازن میان منافع اقتصادی پروژه‌ها و دغدغه‌های زیست‌محیطی نیاز به تعامل و سازگاری دارند. به دلیل ماهیت فراملی مخاطرات زیست‌محیطی قراردادهای صنعت نفت و گاز، مسئولیت پیمانکاران و شرکت‌های فراملی باید توسط نظام مسئولیت اجتماعی، استانداردهای صنعتی و زیست‌محیطی بین‌المللی نظارت شود. همچنین سیاست‌گذاران حوزه امنیت انرژی باید مخاطرات زیست‌محیطی پروژه‌های مرتبط با انرژی را به عنوان جدیدترین بعد امنیت انرژی مورد ارزیابی و کنترل قرار دهند. از طرفی، مسئولیت اجتماعی و شهروندی جهانی شرکت‌ها در چند دهه اخیر به موضوع غالب و مسلط حوزه حقوقی و مدیریت شرکت‌ها تبدیل شده است و شرکت‌های نفتی معتبر جهانی مسئولیت در برابر اجتماع و لزوم همکاری با هنجارها و ارزش‌های کشور میزبان را جزئی از استراتژی‌های کلان خود می‌بینند. مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در روند تکامل و جهانی شدن به سمت حقوق الزام‌آور در حال حرکت است؛ به طوری که انتظار می‌رود در آینده نزدیک بسیاری از زمینه‌های دیگر را تحت نظارت خود قرار دهد و حتی معاهدات بین‌المللی بیشتری در این حوزه تدوین شود.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت اجتماعی، شرکت‌های فراملی، صنعت نفت و گاز، آثار زیست‌محیطی، سرمایه‌گذاری خارجی.

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۱۵
۲. دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران؛ معاون حقوقی سابق ریاست جمهوری اسلامی ایران؛ رایانامه: eaminzadeh@ut.ac.ir
۳. پژوهشگر و مشاور حوزه مدیریت و حقوق انرژی؛ دکترای استراتژی و مدیریت نفت و گاز (نویسنده مسئول)؛ رایانامه: Behniai.behnam@ut.ac.ir

۱. مقدمه

پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: «بدانید که همه شما مسئول هستید و همه شما نسبت به زیردستانتان بازخواست می‌شوید. فرمانروای مردم، مسئول مردم است و نسبت به زیردستانش بازخواست می‌شود».^۴ براساس این روایت، شناخت مطالبات مردم و فراهم آوردن زمینه‌های تحقق آن‌ها یکی از مسئولیت‌های مطلق مدیران است.

امروزه بسیاری از شرکت‌ها دریافته‌اند که مزیت رقابتی آن‌ها در گروی افزودن ملاحظات اجتماعی و زیست‌محیطی به استراتژی شرکت است. مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها^۵ عبارتی جدید از یک مفهوم بنیادین و البته متأثر از گرایش‌های جهانی است و مجموعه وظایف و تعهداتی است که سازمان باید در جهت حفظ و مراقبت و ارتقای رفاه عمومی جامعه‌ای انجام دهد که در آن فعالیت می‌کند و فراتر از منافع سازمان و آن چیزی است که قانون بایسته می‌دارد. بدین ترتیب مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در فضای کسب و کار مسائلی مانند انتظارات اقتصادی، اخلاقی و زیست‌محیطی را ایجاد می‌کند که اگر این پاسخگویی به عنوان وظیفه شناخته شود، می‌تواند برند پایدار و توسعه پایدار را ایجاد کند (امین‌زاده، ۱۳۹۵).

شرکت‌های چندملیتی^۶ یا فراملی،^۷ بنگاه‌های بازرگانی جهانی و سازمان‌های ابرشرکتی هستند^۸

۴. أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ؛ فَلَا أَمِيرَ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

5. Corporate Social Responsibility (CSR)

6. Multinational corporations

7. Transnational corporations

۸. در این مقاله منظور از شرکت‌های چندملیتی، همان شرکت‌های فراملی است.

که کالاها و خدمات خود را در یک یا چند کشور دیگر به جز کشور مادر^۹ ارائه و مدیریت می‌کنند. اما برخی عقیده دارند از منظر علمی در اسناد بین‌المللی و آکادمیک تعریف واضحی از شرکت‌های فراملی ارائه نشده است و باید در عرف بین‌المللی به دنبال تعریف این شرکت‌ها بود (Gerd Schetting, 1980: 76)

گفتنی است در جریان پنجاه و هفتمین شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۴ اصطلاح «فراملی» جایگزین «چندملیتی» شد تا مشخص شود منظور از آن مؤسساتی هستند که از مرزهای کشور مبدأ فراتر می‌روند. این شرکت‌ها که از تابعان حقوق بین‌الملل محسوب می‌شوند، امروزه به‌عنوان یکی از عناصر و شاخصه‌های اصلی اقتصاد جهانی و نظام سرمایه‌گذاری جدید به‌شمار می‌آیند و حتی برخی صاحب‌نظران - به‌دلیل وحدت تجاری، مالی و صنعتی - رشد این شرکت‌ها را با روند «جهانی شدن»^{۱۱} اقتصاد مترادف می‌پندارند.

از این رو طبق نظر مرکز شرکت‌های فراملی سازمان ملل متحد^{۱۱} شرکت فراملی شرکتی است که: (۱) حداقل در دو کشور شعبه داشته باشد؛ (۲) سیستم مدیریتی آن تمام شعبات را به پیروی از سیاست‌ها و استراتژی‌های یکسان و فراگیری ملزم سازد؛ (۳) چگونگی ارتباط شعبه‌ها به‌گونه‌ای باشد که بر یکدیگر تأثیر بگذارند (United Nation CTC, 1983: 28).

همچنین براساس گزارش آنگتاد درباره سرمایه‌گذاری خارجی در سال ۲۰۱۴ بیش از ۸۰۰۰۰ شرکت فراملی در جهان مشغول فعالیت هستند و حدود ۶۰ درصد تجارت جهانی، ۷۵ درصد تحقیقات و فعالیت‌های توسعه‌ای و بیش از ۹۰ درصد جریان تکنولوژی در کشورها توسط این شرکت‌ها صورت می‌گیرد (www.Unctad.org/en/Publications Library/wir 2016-en.pdf).

پرسش اصلی پژوهش: آیا قوانین و مقررات داخلی برای تأمین امنیت بلندمدت انرژی با لحاظ مخاطرات زیست محیطی کارآمد هستند؟ مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و سایر ملاحظات قراردادهای پیمانکاری در صنعت نفت و گاز در خصوص مسائل زیست محیطی و نقش نظارتی وزارت نفت چگونه است؟

پیشینه و روش تحقیق: موضوع امنیت انرژی غالباً توسط سیاست‌مداران، اقتصاددانان و مهندسان بررسی می‌شود و به دلیل فقدان ادبیات پژوهشی با رویکرد حقوقی در این مقاله به ابعاد زیست محیطی و آثار اجتماعی آن پرداخته می‌شود. این پژوهش با روش تحلیلی و کتابخانه‌ای انجام شده است و به دلیل گستردگی مباحث صرفاً به موضوع مسئولیت اجتماعی شرکت‌های نفتی چندملیتی^{۱۲} در حوزه‌های حقوقی، محیط زیست و مدیریت قراردادی در دولت میزبان می‌پردازد.

۹. مدیریت شرکت، تأمین بودجه، امور حقوقی و اداری در کشور مادر متمرکز است و تابعیت همان کشور را دارد.

10. Globalization

11. United Nations Center on Transnational Corporations (CTC)

12. International (Multinational) Oil Companies (IOCs)

۲. مبانی و راهبردهای «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها»

اغلب صاحب‌نظران معتقدند که مسئولیت اجتماعی شرکتی نه تنها زیرمجموعه‌ای از «حقوق نرم»^{۱۳} است، بلکه مصادیق آن موضوع بسیاری از قوانین داخلی و بین‌المللی، کنوانسیون‌ها و پیمان‌نامه‌های مختلف بوده است. از این رو می‌توان مسئولیت اجتماعی شرکتی را در تقسیم‌بندی مسئولیت‌های حقوقی جای داد (Lambooy, 2014: 2-5).

علی‌رغم دیدگاه کلاسیک در خصوص مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها که مبتنی بر مسائل زیست‌محیطی بوده است، امروزه موضوع مسئولیت اجتماعی ابعاد وسیع‌تری پیدا کرده است که اهم آن‌ها عبارت‌اند از: مسئولیت‌های حقوقی، اقتصادی، بشردوستانه و اخلاقی.

از طرفی، نظریه‌ی ذی‌نفعان با عنایت به اهمیت نقش رضایت جامعه و مسائل اخلاقی شرکت‌ها از این استدلال استفاده می‌کند که علاوه بر کسانی که در شرکت سهم مالکانه دارند، بسیاری از افراد و گروه‌های دیگر نیز حقوقی دارند که رفتار و نحوه‌ی راهبری شرکت بر آن اثر می‌گذارد؛ بنابراین باید حقوق این طیف گسترده از ذی‌نفعان در سیاست‌ها و رفتار شرکت دیده شود. گروه‌های ذی‌نفع این بنگاه‌ها به‌طور معمول مالکان، سهامداران، مدیران، کارکنان، مشتریان، تأمین‌کنندگان، توزیع‌کنندگان، دستگاه‌های ناظر بر حسن اجرای قوانین، سازمان‌های حافظ محیط زیست، مردم، دولت، رقبا، بانک‌ها و مؤسسات مالی، رسانه‌ها و جامعه علمی هستند.

بنابراین یکی از راهبردهای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، لزوم هماهنگی در رشد و توسعه صنعتی و اقتصادی با هنجارها و ارزش‌های منطقه‌ی عملیاتی یا کشور میزبان است. از این رو معاهدات بسیاری وجود دارد که جنبه‌های مختلف موضوعات مربوط به حوزه‌ی مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را تحت پوشش قرار می‌دهد، از جمله معاهده‌ی ۱۹۸۹ باسل جهت جابجایی و دفع فرامرزی زباله‌های خطرناک؛ معاهده‌ی ۱۹۹۳ سازمان بین‌المللی کار جهت پیشگیری از حوادث مهم صنعتی و کنوانسیون ۱۹۹۸ روتردام در مورد رضایت مبتنی بر آگاهی قبلی که با برقراری سازوکارهای اجرایی متناسب، آثار اجتماعی و زیست‌محیطی فعالیت شرکت‌های فراملی را هدایت و کنترل می‌کند (Henrik, 2009: 11).

به عقیده‌ی نگارندگان این مقاله، شرکت‌های فراملی در راستای عمل به تکلیف مسئولیت اجتماعی خود در حوزه‌ی محیط زیست، شایسته است اقدامات اساسی ذیل را اجرا کنند:

راه‌اندازی سیستم مدیریت محیط زیست برای ارزیابی جنبه‌های زیست‌محیطی طرح‌های عملیات و توسعه شرکت؛ طراحی برای محیط زیست جهت ارزیابی آثار چرخه‌ی حیات محصولات و خدمات بر محیط زیست و جامعه با دیدگاه طراحی محصولات و خدماتی که از لحاظ محیط زیستی و اجتماعی پایدار هستند؛ ارزیابی پایداری برای بررسی اثر رویه‌ها، فعالیت‌ها و سیاست‌های شرکت بر محیط انسانی و بیوفیزیکی؛ ارزیابی مسئولیت یا ریسک اجتماعی و زیست‌محیطی برای تعیین مسئولیت، ریسک‌های کوتاه مدت و بلندمدت که یک شرکت در معرض آن قرار می‌گیرد و طراحی پاسخی به منظور جلوگیری یا مدیریت ریسک‌های درگیر و حسابداری و حسابرسی

محیط‌زیستی برای ارزیابی منافع و هزینه‌های رویه‌ها، پروسه‌ها، اقدامات و سیاست‌های خاص. لازم به ذکر است قوانین داخلی مرتبط با «مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها» در ایران به شرح ذیل است:

الف. ماده واحده طرح اصلاح قانون استفاده متوازن از امکانات کشور برای ارتقای سطح مناطق کمتر توسعه یافته مصوب ۱۳۹۴/۷/۱ که به دستگاه‌ها اجازه می‌دهد در امور عام‌المنفعه در قالب کمک‌های نقدی هزینه کنند.^{۱۴}

ب. ماده دوم قانون برنامه پنجم توسعه که موضوع تهیه «پیوست فرهنگی» برای طرح‌های مهم و جدید را مطرح می‌سازد.^{۱۵}

لذا از لوازم ورود به مبحث اصلی، آشنایی با سیر تاریخی و اسناد بین‌المللی مربوط به مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی و ماهیت شهروندی شرکتی^{۱۶} است.

۳. مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی در نظام ملل متحد

منشور ملل متحد شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد را مأمور ارتباط مؤسسات تخصصی سازمان ملل کرده است. این شورا در سال ۱۹۷۳ میلادی گروهی از نخبگان متخصص را گردآوری کرد تا با مطالعه تأثیرات شرکت‌های فراملی بر توسعه اقتصادی و روابط بین‌الملل، توصیه‌ها و پیشنهادهایی را به سازمان ملل متحد ارائه دهند. این توصیه‌ها در سال ۱۹۷۴ به شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد ارائه شد که مهم‌ترین آن‌ها تأسیس یک کمیسیون^{۱۷} و یک مرکز شرکت‌های فراملی در سازمان ملل متحد بود (Ralph

۱۴. ماده واحده - در متن ماده واحده قانون استفاده متوازن از امکانات کشور برای ارتقای سطح مناطق کمتر توسعه یافته مصوب ۱۳۹۳/۷/۳۰ عبارت «و فضاهای فرهنگی، مذهبی، ورزشی» بعد از عبارت «درآمد شهرداری‌ها» و عبارت «شهری، روستایی و حسب مورد عشایری» بعد از عبارت «طرح‌ها و پروژه‌های» اضافه و یک تبصره به شرح زیر به آن الحاق می‌شود:

تبصره - پرداخت هر گونه وجهی توسط وزارتخانه و مؤسسات دولتی و شرکت‌های موضوع ماده (۵) قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶/۷/۸ به عنوان کمک یا هدیه به صورت نقدی و غیرنقدی به استثنای مواردی که در مقررات قانونی مربوط تعیین شده یا می‌شود و مبالغی که به دانشگاه‌های دولتی و احداث خوابگاه‌های دانشجویی دولتی، مؤسسات آموزش عالی دولتی، مساجد، حوزه‌های علمیه، آموزش و پرورش، ورزش و جوانان، سازمان بهزیستی کشور، امور میراث فرهنگی، کمیته امداد امام خمینی (ره) و طرح‌های ورزشی و بهداشتی و روستایی پرداخت می‌شود، ممنوع است.

۱۵. ماده ۲- دولت موظف است براساس نقشه مهندسی فرهنگی کشور و نظامنامه پیوست فرهنگی که تا پایان سال اول برنامه به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی می‌رسد نسبت به تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم و جدید اقدام نماید.

تبصره - معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور که در این قانون به اختصار «معاونت» نامیده می‌شود، در ابتدای هر سال عناوین طرح‌های مهم موضوع این ماده را تهیه و به دستگاه‌های ذی‌ربط جهت اجرا ابلاغ می‌کند.

16. Corporate Citizenship (CC)

17. UN Commission on Transnational Corporations.

1: Bunche Institute, 2009). در این سال «کمیسیون ملل متحد در ارتباط با شرکت‌های فراملی» تحت فشار کشورهای در حال توسعه به عنوان ارائه‌کنندگان طرح نظام نوین بین‌الملل قدم‌های نخستین را در جهت مهار قدرت مخرب و افسارگسیخته این شرکت‌ها برداشت (O'Brien and Williams, 2004; Ranter, 2002: 457). استدلال تدوین‌کنندگان این ضوابط و مقررات این بود که یک شرکت چندملیتی جدای از منافع و مزایایی که ممکن است برای افراد جامعه داشته باشد، معایب و مضار جانبی برای نیروی کار و محیط پیرامونی خود نیز به همراه دارد. از این رو باید ضوابط کاری مدونی وجود داشته باشد که این آثار مخرب را به حداقل برساند. بخشی از این ضوابط پیش از این در چارچوب آیین‌نامه‌های سازمان بین‌المللی کار تدوین شده بود و بخشی دیگر نیاز به تدوین داشت. امروزه شکل تکامل یافته و البته همچنان ناقص این ضوابط در «میثاق جهانی ملل متحد»^{۱۸} متبلور است. بنابراین مسئولیت اجتماعی شرکت‌های چندملیتی را چه به عنوان «مشارکت در توسعه پایدار جوامع و افزایش فواید و کاهش مضرات آن‌ها» تعریف کنیم، چه آن را «وظیفه پاسخگویی یک شرکت در قبال تمام سهامدارانش» بدانیم، باید گفت که مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها به این معناست که «یک بنگاه اقتصادی به عنوان عضوی از جامعه براساس اخلاق و تعهدات قانونی خود عمل کرده و هرگونه تأثیر منفی ناشی از اقدامات خود را بر محیط زیست، جامعه و بهداشت انسان‌ها کاهش دهد» (Zerk, 2006: 15-32).

میثاق جهانی ملل متحد در ارتباط با شرکت‌های فراملی، جامع‌ترین سند جهانی تا به امروز است که اصول ده‌گانه حاکم بر فعالیت شرکت‌های چندملیتی را در برمی‌گیرد. این سند به لحاظ عمق مسئولیت شامل حقوق بشر بین‌المللی، حقوق اجتماعی نیروی کار و به‌ویژه مسئولیت‌های زیست‌محیطی شرکت‌های فراملی است. به لحاظ گستره شمولیت نیز مسئولیت‌های شرکت‌های فراملی در قبال کل افراد بشری را در برمی‌گیرد.

اصول ده‌گانه میثاق جهانی که شرکت‌های فراملی باید براساس آن عمل کنند از سه سند مهم بین‌المللی استخراج شده است. این اسناد عبارت‌اند از: اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه اصول و حقوق بنیادین کار سازمان بین‌المللی کار و اعلامیه محیط زیست و توسعه ریو. این اصول ده‌گانه بدین شرح هستند:

۱. حمایت و احترام به پاسداری از حقوق بشر پذیرفته شده بین‌المللی.
۲. عدم مشارکت در نقض حقوق بشر.
۳. آزادی تشکیل اجتماعات و شناسایی مؤثر حق چانه‌زنی جمعی کارگران.
۴. لغو تمام اشکال کار اجباری و الزامی.
۵. لغو مؤثر کار کودکان.
۶. لغو تبعیض در استخدام و اشتغال.
۷. رویکرد پیشگیرانه در برابر چالش‌های زیست‌محیطی.

۸. بر عهده گرفتن مسئولیت بیشتر در رابطه با محیط زیست.

۹. حمایت از توسعه و اشاعه تکنولوژی‌های غیر مخرب زیست محیطی.

۱۰. مبارزه با تمام اشکال فساد شامل اخاذی و ارتشا.

این اصول ده گانه، رویه‌های مناسب و پذیرفته شده جهانی هستند که از شرکت‌ها انتظار می‌رود آن‌ها را در حوزه‌های مربوطه رعایت کنند. هدف این اصول که از حمایت سازمان ملل متحد برخوردار است، توسعه مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در سطح جهان و شهروندی مطلوب آن‌هاست (Whitehouse, 2003: 299).

مری رابینسون معتقد است میثاق جهانی چیزی جز ترغیب شرکت‌ها به تنظیم فعالیت خود، رعایت اخلاق و حمایت از استانداردهای حقوق بشری و زیست محیطی به جای رعایت ضوابط الزامی حقوقی نیست. او تردید دارد که این ضوابط اخلاقی به‌طور کامل و مؤثر به اجرا درآید و به همین علت بر این باور است که جهان به سمت تدوین نظام حقوقی برای پاسخگویی شرکت‌ها در قبال تأثیرات حقوق بشری و زیست محیطی اقداماتشان حرکت خواهد کرد. او در نهایت به این نتیجه می‌رسد که «دقت و انسجام یک رژیم حقوقی منجر به تقویت بنیان‌های ارزشی جهانی شدن اخلاقی خواهد شد» (Rabinson, 2002: 22).

میثاق جهانی ملل متحد فراهم کننده بنیانی برای گفتگوی ساختاری^{۱۹} بین سازمان ملل متحد، اربابان اقتصاد، کارگران و جامعه مدنی در رابطه با بهبود عملکرد شرکت‌ها در محیط و عرصه اجتماعی است. این میثاق ماهیت شهروندی جهانی شرکت‌ها را نشان می‌دهد و فرصت گفتگوی متمرکز، هدفمند، سازنده و میانجی‌گرانه را فراهم می‌کند ولی فاقد سازوکارهای نظارتی است (Monshipouri, 2003: 980). با وجود این، نمونه‌ای از گسترش همزمان افقی و عمودی مسئولیت شرکت‌های چندملیتی است (مصفا و مسعودی، ۱۳۸۹: ۲۸۹-۲۷۳).

در ضمن لازم به ذکر است که به دلیل تغییرات اقتصادی بسیاری که در دو دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی در سطح جهان صورت گرفت، کمیسیون شرکت‌های فراملی سازمان ملل متحد حذف شد و فعالیت آن را کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (آنکتاد)^{۲۰} ادامه داد (Safa- (vi-nejad & Dunning, 2008: 23). آنکتاد به عنوان نهاد ذی‌ربط در سازمان ملل متحد سه بار در سال به ارائه گزارش‌هایی با عنوان «سازمان ملل متحد و شرکت‌های فراملی» اقدام می‌کند (www.un.org/press/en/2005/tad2004.doc.html).

۴. مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی در صنعت نفت و گاز

یکی از آثاری که کشف نفت در پی داشت ظهور شرکت‌های بزرگ نفتی بود. شرکت‌های بزرگ چندملیتی با اکتشاف نفت پا به عرصه ظهور گذاشتند. این شرکت‌های معظم به نام غول‌های نفتی

19. Structured Dialogue.

20. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).

جهان شهرت یافته و به ندرت شرکت‌های فعال در دیگر حیطه‌های اقتصادی توان رقابت مالی و تجاری با این شرکت‌ها را دارند. شرکت‌های معظم نفتی مانند سوداگرانی هستند که در ابتدا برای به دست آوردن منابع جهانی نفت و نیز بازارهای کشورهای مصرف‌کننده با یکدیگر به رقابت پرداختند ولی پس از مدتی فعالیت‌های خود را براساس زدوبندهای فی‌مابین استوار و به صورت تقریباً انحصاری در بازار نفت عمل می‌کنند (استقامت، ۱۳۸۶: ۱۰). به دلیل همین ویژگی نفت، برخی مؤلفان آن را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی در شکل‌دهی نظام اجتماعی و سیاسی ایران و از منابع اصلی قدرت در ظهور و سقوط دولت‌ها در ایران قلمداد کرده‌اند (حشمت زاده، ۱۳۷۹: ۱۲).

از طرفی، در سال‌های اخیر برخی پروژه‌های بزرگ شرکت‌های نفتی مانند پروژه شل ساخالین، خط لوله باکو - تفلیس - جیحان و خط لوله چاد - کامرون با انتقادات گسترده رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد به دلیل حوادث ناگوار زیست‌محیطی، بهداشتی، ایمنی و شفاف‌سازی مواجه شده‌اند (Skare & Golja, 2014: 562-577).

همچنین می‌توان به سیر تحولات شهر مسجدسلیمان اشاره کرد که در پی حفر نخستین چاه نفت ایران در این شهر، حیات اجتماعی آن دچار تغییر شد. نخستین ایستگاه رادیو، نخستین تیم فوتبال، نخستین زمین گلف و یکی از مجهزترین بیمارستان‌های ایران و بسیاری دیگر از امکانات توسعه‌ای در مسجدسلیمان ایجاد شد. با وجود این پس از پایان عمر میدان‌های نفتی آن شهر و زمانی که مسجدسلیمان دیگر مرکز مهمی در صنعت نفت ایران به حساب نمی‌آمد، رکود و افول این شهر نیز آغاز شد؛ تا آن‌جا که امروزه پایین‌ترین شاخص‌های کیفیت زندگی و توسعه شهری در این شهر قابل مشاهده است. چنین وضعیتی مشابهی می‌تواند برای کلیه شهرهایی که توسعه آن‌ها تابعی از استخراج منابع است رخ دهد (فاضلی، ۱۳۸۹: ۱۱۴-۱۱۳).

۵. ارزیابی زیست‌محیطی در صنعت نفت و گاز

پیشگیری را می‌توان به عنوان هدف عام‌الشمولی در نظر گرفت که تعدادی از سازوکارهای حقوقی نظیر ارزیابی پیشین آسیب زیست‌محیطی و صدور پروانه یا مجوزهایی را که در آن‌ها شرایط فعالیت و پیامدهای جبرانی برای نقض شرایط مذکور درج می‌شود ایجاد می‌کند. تعیین حدود مجاز انتشار گازها و مواد خطرناک و تعیین استانداردهای دیگر محصولات یا فرایندها، استفاده از بهترین تکنولوژی موجود و دیگر تکنیک‌های مشابه را می‌توان به عنوان مصادیقی از اعمال اصل پیشگیری در نظر گرفت (مرادی، ۱۳۹۲: ۸۱).

ارزیابی آثار زیست‌محیطی برای نخستین بار در آمریکا در سال ۱۹۶۹ میلادی پس از تصویب قانون «سیاست ملی محیط زیست»^{۲۱} معرفی شد. به موجب این قانون برای اجرای کلیه فعالیت‌هایی که ممکن است آثار قابل توجهی بر محیط زیست داشته باشد، باید «اظهارنامه آثار زیست‌محیطی» صادر شود. چنین اظهارنامه‌ای باید شامل توصیف آثار زیست‌محیطی ناشی از فعالیت توسعه‌ای

باشد و بنایی برای مشاوره مشارکت و تصمیم‌گیری فراهم آورد.^{۲۲} پس از آن آلمان در سال ۱۹۷۱ میلادی، سوئد در سال ۱۹۷۲ میلادی، انگلستان و کانادا در سال ۱۹۷۳ میلادی، استرالیا و دانمارک در سال ۱۹۷۴ میلادی، فرانسه در سال ۱۹۷۶ میلادی و هلند در سال ۱۹۸۶ میلادی، ارزیابی زیست محیطی را به عنوان یک اصل پذیرفتند و قوانین و الزامات قانونی برای آن وضع کردند (امور محیط زیست حوزه معاونت برنامه‌ریزی وزارت نفت، ۱۳۸۰: ۷-۸).

اسناد بین‌المللی متعددی از جمله میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب سال ۱۹۶۶ میلادی^{۲۳} به حق انسان‌ها بر بهره‌مندی از حداکثر استانداردهای سلامت ذهن و جسم تصریح می‌کنند. این در حالی است که فعالیت‌های صنعت نفت و گاز امکان دارد به طور مستقیم باعث ورود زیان‌های بهداشتی شود. برای مثال، گازهای سمی نشت یافته از خطوط انتقال گاز یا آلودگی آب‌های رودخانه‌ها ناشی از نشت لوله‌های انتقال نفت به بهداشت و سلامت انسان آسیب می‌رساند. همچنین مواد نفتی شامل هیدروکربن‌ها و ترکیبات سولفوری درجه‌هایی از مواد معدنی هستند. مواد سمی دیگری نیز همچون ترکیبات گل حفاری، مواد شیمیایی و اسیدها به هنگام عملیات ایجاد می‌شوند. این مواد ممکن است از طریق جذب از راه پوست، آب نوشیدنی و مواد غذایی مصرفی و نیز از راه تنفس وارد بدن انسان شوند. سرطان‌ها، مشکلات تنفسی، آگزما و سایر ضایعات پوستی از جمله پیامدهای ورود مواد نفتی به بدن انسان است (CESR, 1994: 85-86).

بنابراین در مرحله حفاری و اکتشاف باید ملاحظات زیست محیطی مدنظر قرار گیرد. با توجه به اهمیت مسائل زیست محیطی در دنیای امروز، یک پروژه ممکن است به علت چنین مسائلی به تأخیر بیفتد یا به طور کلی متوقف شود، پس طی مراحل عملیات حفاری و تکمیل چاه، موضوعاتی نظیر عمق چاه، نقاط نصب لوله‌ی جداری^{۲۴} و انتخاب نوع دکل حفاری باید تحت نظارت و مدیریت زیست محیطی حفاری و عملیات تکمیل چاه باشد (Lyons, 1996: 1343).

مدیریت زیست محیطی در محل چاه شامل مرحله توسعه، تولید و بهره برداری است. سوزاندن گازهای همراه نفت به آلودگی هوا و افزایش گازهای گلخانه‌ای منجر می‌شود. دیگر آنکه خاکستر ناشی از این گونه سوزاندن‌ها می‌تواند بر گیاهان و خاک نواحی اطراف بنشیند و موجب نرسیدن اکسیژن به آن‌ها شود که این خود باعث از بین رفتن حیات گیاهی و آسیب به صنعت کشاورزی مردم بومی آن ناحیه می‌شود (Eveje, 2006: 39).

لازم به ذکر است به‌موجب بند سوم از «رئوس و سرفصل گزارش‌های ارزیابی اجمالی طرح‌ها و پروژه‌های مشمول ارزیابی زیست محیطی» به عنوان پیوست شماره دو مصوبه شماره ۱۴۴۴۷۹/۴۵۸۸۰ مورخ ۱۳۹۰/۷/۲۰ شورای عالی حفاظت محیط زیست در خصوص تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی پیشنهاد دهنده پروژه موظف است مرحله آماده‌سازی و اقدامات زیربنایی که منجر به تغییر و تخریب محیط زیست می‌شود به صورت فهرستی در گزارش ارزیابی ذکر کند که عبارت‌اند از خاک برداری برداشت پوشش

22. Section 101 (C)

23. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR).

24. Casing Points.

گیاهی، تغییر زهکشی، حفاری و انفجار، تغییر در مسیر آب‌های سطحی، احداث جاده و تأسیسات عمومی و خدماتی، آلاینده‌ها و پسماندهای مهم تولید شده طی فرایندها و عملیات در هر یک از گزینه‌ها و فازهای طرح شامل آلاینده‌های هوا، فاضلاب‌های بهداشتی و صنعتی، زایدات، ضایعات و زباله‌ها، سر و صدا و ...

همچنین به موجب قراردادهای خدمات بالادستی صنعت نفت و گاز ایران، پیمانکار مکلف به پیشگیری از نشت نفت و مواد شیمیایی و اقدام به پاک‌سازی آن در صورت وقوع، به حداقل رساندن تولید پسماندها و تصفیه و تخلیه آن‌ها به روشی منطبق با مسئولیت‌های زیست‌محیطی، پیشگیری از سوزاندن گازهای همراه مگر در موارد اضطراری آن‌هم براساس قوانین ایران و رویه‌های صنعتی بین‌المللی است. به عنوان یک اصل، صدر این ماده مقرر می‌دارد که پیمانکار باید عملیات توسعه را مطابق با حساسیت‌های محیط زیستی و به نحوی انجام دهد که مردم امروز و نسل‌های آینده از چنین نظارت خردمندانه بر منابع طبیعی بهره‌مند شوند (حاتمی و کریمان، ۱۳۹۳: ۸۴۳). در این خصوص، شورای عالی حفاظت محیط زیست به موجب مصوبه ذیل، طرح‌ها و پروژه‌های مشمول مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی و چارچوب گزارش ارزیابی آثار و پیامدها را تعیین کرد:

مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست به شماره ۱۴۴۴۷۹/۴۵۸۸۰ مورخ ۱۳۹۰/۷/۲۰ در خصوص تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی دارای دو پیوست است: در پیوست شماره یک صنایع نفت و گاز و خطوط لوله‌ی نفت و گاز از جمله طرح‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی بر شمرده شده است؛ و پیوست شماره دو رئوس و سرفصل گزارش‌های ارزیابی اجمالی طرح‌ها و پروژه‌های مشمول ارزیابی زیست‌محیطی را تعیین می‌کند.

به موجب پیوست شماره دو مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست در خصوص تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی، پیشنهاددهنده پروژه موظف است خطر‌ها، سوانح و نبود ایمنی مرتبط با طرح در هر یک از گزینه‌ها و فازهای پیشنهادی شامل احتمال انفجار و نشت را در گزارش ارزیابی ذکر کند. همچنین به موجب قراردادهای خدمات بالادستی صنعت نفت و گاز ایران پیمانکار مسئولیت کامل ایمنی فعالیت‌ها و روش‌های به کار رفته در اجرای قرارداد را برعهده دارد (همان، ۸۴۰).

همین‌طور به موجب قراردادهای خدمات بالادستی صنعت نفت و گاز ایران، پیمانکار باید سیستم‌ها و تأسیساتی را به شرکت ملی نفت ایران ارائه کند تا اجرای پروژه هیچ‌گونه پیامد منفی برای سلامت کارکنان پیمانکار، کارکنان شرکت ملی نفت و ساکنان محلی بر اثر فعالیت توسعه‌ای پروژه نداشته باشد. همچنین در طرح توسعه میدان، ایجاد و تجهیز کامل یک بیمارستان با قابلیت فراهم آوردن کمک‌های اولیه و ثابت کردن حال بیمار تا انتقال وی از طریق آمبولانس به بیمارستانی در شهر پیش‌بینی شده است (همان، ۸۴۴).

در گزارش شناسایی و ارزیابی پیامدها لازم است به روش‌هایی توجه شود تا فرصت‌های شغلی

سنتی و معمول در منطقه بر اثر آغاز فعالیت‌های صنعتی از بین نروند زیرا این مسئله پدیده بیکاری بومیان (که عمدتاً دارای مهارت‌های فنی برای به کارگیری در صنعت نیستند) را در پی دارد و در نتیجه آن بومیان از آشکارترین منفعت کوتاه‌مدت و بلندمدت استقرار صنایع بی‌بهره می‌مانند (طالبیان، فاضلی و دغاقله، ۱۳۸۷: ۷۳).

همچنین، نظرخواهی از عموم و مشارکت در فرایند تصمیم‌گیری از سوی افراد محلی که از اجرای پروژه تأثیر می‌پذیرند موجب می‌شود آن‌ها نیز بتوانند بر پروژه مؤثر باشند. مشاوره آزاد به شناسایی مسائل مربوط در زمان مناسب می‌انجامد که به نوبه خود باعث می‌شود در مطالعات به شناسایی و ارزیابی پیامدها توجه شود. هدف از این امر تحقق عدالت، انصاف و مشارکت مردمی، اطلاع‌رسانی و آموزش به ذی‌نفعان، کسب اطلاعات از مردم در خصوص محیط انسانی و زیستی ایشان و رابطه‌ای که با آن دارند و نیز دریافت دیدگاه‌های مردم در خصوص کاهش آثار منفی و افزایش پیامدهای مثبت است. بدیهی است پروژه‌ای که پس از کسب نظر از مردم و بر اساس نظریات ایشان اصلاح شده باشد، نزد جامعه مقبولیت بیشتری خواهد داشت (Andre et al, 2006: 1-2).

در نتیجه می‌توان گفت ویژگی مثبت قوانین و مقررات داخلی این است که براساس شرایط محلی تنظیم می‌شود. با وجود این، مزیت ارجاع به استانداردهای صنعتی بین‌المللی به صورت توأمان این است که استانداردهای بین‌المللی امکان دارد در برخی زمینه‌ها کیفیت بالاتری داشته باشد و همچنین بعضی موارد را پوشش دهد که قوانین محیط زیست داخلی به آن اشاره نکرده‌اند. دیگر آن که استفاده از این شروط اجازه تغییرات بعدی در رژیم مدیریت زیست محیطی پروژه را می‌دهد (Tienhaara, 2010: 16).

۶. مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی در دعاوی حقوقی

حقوق شرکت‌ها تحولات ماهوی زیادی را پشت سر گذاشته است. فعالیت‌های تجاری در ابتدا تنها از طریق حقوق تجارت و شرکت‌هایی که فقط با مالک آن - که شخصاً مسئول تمام بدهی‌های شرکت بوده - شناخته می‌شد. حقوق جدید شرکت‌های اکثر کشورهای غربی اصل شخصیت حقوقی مستقل را به کار می‌برند؛ اصلی که شرکت و سهامدارانش را دارای شخصیت حقوقی مستقل و بدهی‌ها و مسئولیت‌های شرکت را جدا از بدهی‌ها و مسئولیت‌های سهامدارانش می‌داند (Blumberg, 1993: 297-301).

در چند سال اخیر، موجی از دعاوی علیه بنگاه‌های مادر درمورد رفتار شعبه‌های فرعی آن‌ها در خارج اقامه شده است. به هر حال هر دولتی اختیارات روشنی را که اتباعش طبق آن با سایر دولت‌ها در تعاملند، کنترل کند؛ ضمن این که می‌تواند فعالیت بنگاه‌های خود را در خارج از طریق تصویب قوانین برون‌مرزی نیز تنظیم کند (Beth, 2001: 401-403).

اقامه دعا علیه بنگاه‌های چندملیتی درمورد رفتارشان در خارج، عاملی در جهت اصلاح رفتار این بنگاه‌ها مانند عامل تنظیم مقررات است. این به نفع بنگاه‌های چندملیتی است که از اقامه دعا

علیه خود جلوگیری کنند، زیرا در غیر این صورت طرح دعوی و مسائل ناشی از آن باعث پایین آمدن قیمت سهام آن‌ها به عنوان نتیجه مسئولیت می‌شود و شهرت نیک برندها و شرکت نزد عموم مردم و بالطبع بازار محصولات آن به مخاطره می‌افتد (Zerk, 2006: 292).

شکل‌های تجاری و حقوقی بنگاه‌های چندملیتی و ثروت و اندازه آن‌ها از این شرکت‌ها خوانندگان پیچیده‌ای می‌سازد. برخی دعوی درمورد سوءاستفاده از حقوق بشر یا بهره‌کشی از کارگران است، بعضی دیگر به خسارت زیست‌محیطی یا بی‌احترامی و صدمه به فرهنگ جمعیت‌های بومی مربوط می‌شود و سایر دعوی بر فقدان شفافیت و عدم پذیرش مقررات داخلی و بین‌المللی مبتنی هستند (Dorward, 2004: 141-147).

از طرف دیگر، طرح دعوی فراملی ممکن است منجر به ایجاد تنش‌های دیپلماتیک میان دولت‌های صادرکننده سرمایه و دولت‌های میزبان شود. قضات این دادگاه‌ها نگران تأثیر رأی صادره بر روابط خارجی میان دولت‌های مذکور هستند چون تحمیل یک‌جانبه مسئولیت بر شرکت فراملی که اجازه فعالیت کردن را در کشور میزبان تحصیل کرده، ممکن است با اصل نزاکت بین‌المللی سازگار نباشد (Robertson, 2010: 108).

در این خصوص اتحادیه اروپا به عنوان یک دیدگاه انقلابی، «تئوری واحد اقتصادی»^{۲۵} را پیشنهاد کرده است که مسئولیت نامحدود را بر شرکت مادر در قبال شرکت‌های فرعی خود بسته به میزان کنترل شرکت اعمال می‌کند. دادگاه‌های اتحادیه اروپا واحدهای مختلف یک شرکت را در صورتی که تحت کنترل و اداره همان سهامداران باشند یک شرکت تلقی می‌کنند. شاید نقطه ضعف این تئوری در مطلق بودن آن است زیرا امکان اقامه دعوا به طور مداوم علیه شرکت مادر را به وجود می‌آورد و شرکت مادر شانس برائت را حتی در مواردی که آشکارا مقصر نبوده از دست می‌دهد (Read, 2000: 17).

از طرفی دسته‌ای از خواهان‌ها در طرح دعوی خود علیه بنگاه‌های چندملیتی خواسته خود را نه بر مبنای قرارداد منعقدشده بلکه به علت وجود یکی از اسباب مسئولیت مدنی براساس ضمان قهری طرح می‌کنند. مثلاً قربانیان حوادث ناشی از فعالیت‌های بنگاه‌های چندملیتی یک نمونه از این نوع خواهان‌ها محسوب می‌شوند (Muchlinski, 2008: 307). از منظر حقوق مسئولیت مدنی غیرقراردادی چنانچه ثابت شود شرکت مادر به دلیل فعل یا ترک فعل با شرکت فرعی در انجام عمل زیانبار و مسبب مسئولیت مدنی مشارکت داشته، دارای مسئولیت است (Myfanwy, 2006: 23).

در این مورد تصمیم دادگاه بخش ایالات متحده در قضیه آموکو کادیز^{۲۶} نشان‌دهنده توجه به نظر فوق یعنی عامل تقصیر و سهل‌انگاری است. دادگاه در این قضیه با ادعاهایی درمورد تقصیر و سهل‌انگاری مواجه شد. خواهان‌های فرانسوی اقدام به طرح دعوا علیه شرکت حمل و نقل بین‌المللی آموکو و شرکت نفتی بین‌المللی آموکو و شرکت مادر و اصلی آن‌ها یعنی

25. Economic Unit Theory.

26. Amoco Cadiz.

شرکت استاندارد اوایل^{۲۷} کردند. علت طرح این دعوانشت نفت در سواحل شمالی فرانسه ناشی از اقدامات این شرکت بین‌المللی به دلیل کوتاهی سیستم و شرکت در انجام تکالیف قراردادی و نیز قصور در آموزش پرسنل بود که منجر به ورود خسارات شده بود. قاضی رسیدگی کننده به پرونده فرانک مک گار تحلیل‌هایی را در مورد شیوه مدیریت شرکت ارائه کرد و سرانجام هم شرکت مادر و هم شرکت‌های فرعی و تبعی را مسئول شناخت. از دیدگاه این قاضی علت‌ها و اسباب موجهه مسئولیت شرکت مادر بدین شرح بود: شرکت استاندارد اوایل عمیقاً درگیر مسائل مربوط به شرکت‌های فرعی متعلق به خودش بود و انجام فعالیت‌های گوناگون توسط این شرکت‌ها در زمینه‌های بهره‌برداری، تولید، پالایش، حمل و نقل و فروش نفت و سایر محصولات نفتی در سراسر جهان نیازمند مدیریت دقیق و صحیح توسط شرکت مادر است، بنابراین شرکت مادر در قبال اقدامات زیان‌آور و ضمان‌آور شرکت‌های فرعی متعلق به خود مسئولیت مدنی قهری دارد؛ از سوی دیگر شرکت استاندارد اوایل با کنترلی که بر شرکت‌های فرعی زیرمجموعه خود داشته، آن‌ها را به ابزار و بازوی اجرایی خود تبدیل کرده است. با توجه به مراتب فوق و توجه به وجود ارتباط کامل بین شرکت‌های فرعی و شرکت مادر اقدامات مسئولیت‌زای شرکت فرعی منجر به مسئولیت شرکت مادر می‌شود (Ibid).

همچنین در اتحادیه اروپا اعمال ملاحظات اجتماعی در سطوح گوناگون و گذاری قراردادهای تأمین تدارکات عمومی به شرکت‌ها با محدودیت‌ها و ملاحظات خاصی همراه خواهد بود. به عنوان نمونه دیوان دادگستری اروپایی در یکی از آرای خود مقرر می‌دارد: «معیارهای مربوط به ملاحظات زیست محیطی باید با موضوع قرارداد مرتبط باشد. امکان استناد به معیارهای مذکور به مقام واگذارکننده، آزادی انتخاب نامحدود اعطا نمی‌کند و این معیارها باید به روشنی در اسناد قرارداد یا اسناد مناقصه درج شده باشند و همچنین این معیارها باید از اصول بنیادین حقوق جامعه به ویژه اصل منع تبعیض پیروی کنند» (Case C-513/99, 2002: 64).

لازم به ذکر است اگرچه تاکنون به‌طور عمده ماده ۲۰ گات به منظور حفاظت از محیط زیست مورد استناد قرار گرفته است، به نظر برخی از حقوقدانان بندهای این ماده قابلیت ارجاع برای حفاظت از اهداف حقوق بشری را نیز دارد و «بند a» این ماده به‌طور خاص منبعی غنی برای اعمال حقوق بشر فراهم می‌آورد (Powell, 2004: 221). ضمناً در فضای اتحادیه اروپا امکان وارد کردن ملاحظات اجتماعی و دغدغه‌های حقوق بشری از جمله الزامات محیط زیستی و حقوق اقتصادی و اجتماعی بشر در تأمین تدارکات عمومی و توسط اعلامیه کمیسیون در سال ۲۰۰۱ روشن شده است.^{۲۸}

27. Standard Oil Co.

28. Commission Communication on the Community law Applicable to Public Procurement and the Possibilities for Integrating Social Concerns Considerations into Public Procurement, COM (2001) 566 final, 15 October 2001.

۷. نتیجه

بر اساس تحلیل‌های انجام شده در این پژوهش قوانین و مقررات داخلی جهت توسعه پایدار و تأمین امنیت بلندمدت انرژی با لحاظ مخاطرات زیست‌محیطی کارآمد نیستند. همچنین احترام و رعایت تعهدات قراردادهای باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد؛ بنابراین جهت تحقق و تقویت اقدامات مبتنی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در صنعت نفت و گاز ایران - به عنوان یک سرمایه‌گذاری و ساختارسازی - باید معاضدت حقوقی و اجرایی برای تطبیق مدل CSR و هموار کردن راه توسعه و پیشرفت آن با گسترش و نهادینه‌سازی فعالیت‌های ارتباطی اعم از داخلی یا خارجی که نسبت به حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی ایجاد آگاهی می‌کند و همچنین توسعه مراکز آموزشی فنی و مهارتی، مؤسسات پژوهشی و دانشگاه‌ها جهت بهره‌مندی اتباع ایرانی و به‌ویژه ساکنان بومی منطقه قراردادی، زمینه را برای اجرای متعادل مسئولیت اجتماعی شرکت‌های نفتی فراهم کنند.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود شرکت ملی نفت ایران با تعریف و اندازه‌گیری معیارهای اصلی که از طریق آن‌ها عملکرد اجتماعی و زیست‌محیطی با توجه به منطقه عملیاتی اندازه‌گیری و گزارش می‌شود، برقراری خط مشی و سیستم نظارت برای زنجیره عرضه مفاهیم مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و الزام به رعایت استانداردهای گزارش‌دهی CSR در صنعت نفت، با قطعیت بیشتری خواهان الزام قراردادی پیمانکاران شود.

کتابنامه

- استقامت، فاطمه. ۱۳۸۶. *اوپیک*. تهران: وزارت امور خارجه.
- امور محیط زیست حوزه معاونت برنامه ریزی وزارت نفت. ۱۳۸۰. «ارزیابی اثرات زیست محیطی، نفت و محیط زیست». تهران: روابط عمومی شرکت ملی نفت ایران.
- امین زاده، الهام. ۱۳۹۵. در: همایش مسئولیت اجتماعی شرکت؛ مسئولیت اجتماعی صنعت نفت. (۲۸ اردیبهشت). تهران: پژوهشگاه صنعت نفت.
- حاتمی، علی و اسماعیل کریمیان. ۱۳۹۳. «حقوق سرمایه گذاری خارجی در پرتو قانون و قراردادهای سرمایه گذاری». تهران: تیسار.
- حشمت زاده، محمد باقر. ۱۳۷۹. *ایران و نفت*. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- طالبیان، سید امیر، محمد فاضلی و عقیل دغاقله. ۱۳۸۷. «تحلیل تأثیر اجتماعی توسعه صنعتی در منطقه عسلویه». فصلنامه علوم اجتماعی. شماره ۳۳ (شهریور). صص ۷۵-۵۵.
- فاضلی، محمد. ۱۳۸۹. *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*. تهران: جامعه شناسان.
- مرادی، حسن. ۱۳۹۲. *حقوق محیط زیست بین الملل*. ج اول. تهران: میزان.
- مصفا، نسرین و حیدرعلی مسعودی. ۱۳۸۹. «تحول مسئولیت شرکت های چندملیتی». سیاست: مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دوره ۴۰. شماره ۴ (زمستان). صص ۲۸۷-۲۷۳
- Read, Alan. 2000. "To be or Not to Be: the Forum Non Convenient Performance Acted out on Anglo-American Courtroom Stages", *Int'l & Comp.*
- Andre, Pierre, Enserink, Bert, Connor, Desmond and Croal, Peter. 2006. "Public Participation International Best Practice Principles", International Association for Impact Assessment, Special Publication Series, No 4.
- Beth Stephens. 2001. "Corporate Liability: Enforcing Human Rights through Domestic litigation".
- Case C-513/99, Concordia Bus Finland Oy Ab v. HelsinginKaupunki. 2002. ECR I-7213. P 64.
- Centre for Economic and Social Rights. 1994. "Rights Violations in the Equadorian Amazon: The Human Consequenses of Oil Development", *Health and Human Rights*. Vol 1. No 1.
- Commission Communication on the Community law Applicable to Public Procurement and the Possibilities for Integrating Social Concerns Considerations into Public Procurement, COM. 2001. 566 final, 15 October 2001.
- Daniel J. Dorward. 2004. "The Forum Non Convenient Doctrine and the Judicial Protection of Multinational Corporation from Forum Shopping Plaintiffs".
- Eveje, Gabriel. 2006. "Environmental Costs and Responsibilities Resulting from Oil Exploitation in Developing Countries: The Case of Niger Delta of Nigeria", *Journal of Business Ethics*, Vol 69. No 1.
- Gramling, Bob & Brabant, Sarah. 1986. "Boomtowns and Offshore Energy Impact

- Assessment: The Development of a Comprehensive Model*", Sociological Perspectives, Vol 29. No 2.
- Henrik S. 2009. *Managing Hazardous Chemicals: Longer-Range Challenges*, Boston University.
- <http://Unctad.org/en/Publications Library/wir. 2016-en.pdf>
- Lambooy T. 2014. "Legal Aspects of Corporate Social Responsibility", *Utrecht Journal of International and European Law*.
- Monshipouri, Mahmood ,Claude E. Welch, Jr. & Evan T. Kennedy. 2003. ,"*Multinational Corporations and the Ethics of Global Responsibility: Problems and Possibilities*". *Human Rights Quarterly*. Vol 25.
- Muchlinski Peter. 2008. "*Multinational Enterprises and law*", Blackwell publishers Ltd., London.
- Myfanwy Badge *Transboundary Accountability for Transnational Corporations: Using Private Civil Claims*. 2006. (London, Chatham House Working paper, p. 23, March). available at: <http://www.chathamhouse.org.UK/pdf/research/il/ILP-TNC.pdf>.
- New Issue of Transnational Corporations Journal, Published; <http://www.un.org/press/en/2005/tad2004.doc.html>
- O'Brien, Robert; Williams, Marc. 2004. "*Global Political Economy : Evolution and Dynamics*", New York : Palgrave McMillan; Ratner, Steven .2002. "Corporation and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility", *Yale Law Journal* . Vol 111. No 443.
- On The Definition of Transnational Corporations in a UN Code of Conduct; Gerd Schetting . 1980. Bonn; ENTERECONEMICS (March/April)
- Philip I. Blumberg. 1993. "*The Multinational Challenge to Corporation Law: the Search for A New Corporate Personality*". Oxford University Press.
- Powell, S.J. .2004. "*The Place of Human Rights Law in World Trade Organization Rules*", *Florida Journal of International Law*. No 16.
- Private Civil Claims. 2006. (London, Chatham House Working paper, March). available at: <http://www.chathamhouse.org.UK/pdf/research/il/ILP-TNC.pdf>.
- Rabinson, Mary .2002. "*Ethics, Human Rights and Globalization.*" lecture presented at the University of Tübingen. Germany (Monday, 21, January)
- Robertson B. .2010. *Transnational Litigation and Institutional Choice*, Boston College Law Review, Vol 51.
- Safavi-nejad , Tagi ; Dunning , John .2008. *The UN and Transnational Corporations: From Code of Conduct to Global Compact*; United Nation Intellectual History Project Series.
- Skare, M., & Golja, T. .2014. The impact of government CSR supporting policies on economic growth. *Journal of Policy Modeling*. 36.
- Tienhaara, Kyla .2010. "*Foreign Investment Contracts in the Oil & Gas Sectors: A Survey of Environmentally Relevant Clauses*", *Sustainable Development Law and Policy*, Vol 11. No 3.
- United Nations Intellectual History Project; Ralph Bunche Institute for International Studies. July 2009. Briefing Note Number 17 .
- Whitehouse, Lisa .2003. "*Corporate Social Responsibility , Corporate Citizenship and*

the Global Compact: A New Approach to Regulating Corporate Social Power?”
Global Social Policy. No 3.

William C. Lyons .1996. “*Standard Handbook of Petroleum, Natural Gas Engineering*”. Vol 1. Houston, Texas: Gulf Publishing Company. available at:

www.weltethos.org/pdf_dat/rob_eng.pdf.

Zerk, Jenifer A. .2006. “*Multinationals and Corporate Social Responsibility, Limitations and Opportunities in International law*”. Cambridge University Press.

